

ŞEYH GALİB DİVANINDA AYNA SEMBOLÜ

The Symbol of The Mirror in Şeyh Galib's Poems

Zülfî GÜLER
Fırat Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Elazığ
zguler@firat.edu.tr.

ÖZET

Bu çalışmada, Şeyh Galib Divanında (OKÇU, 1993) kasideler ve tarih kıt'aları dışındaki diğer manzumelerde geçen “âyîne, mir'ât” kelimeleri tespit edildi; bunların tasavvufî sembol olarak ifade ettiği manalar anlatıldı. Ayna, tasavvuf düşüncesinde, Allah'ın göstergesi olan âlemin; bütün âlemlerin, dolayısıyla Allah'ın görüntüsü olan insanın sembolüdür. İnsanın, insan-ı kâmilin, müminin gönlü, kalbi Allah'ın görüntüsünün meydana geldiği bir aynadır. Böylece ayna, tasavvufta birkaç anlama gelen bir sembol durumundadır. Aynanın bu anlamları kazanmasının nedenleri ve ilgileri anlatıldı. Galib Divanında ayna, birçok yerde hayret sözcüğü ve hayranlık kavramıyla birlikte geçmektedir; bu anlatımın nedeni ve ilgisi de belirtildi.

Anahtar kelimeler: Şeyh Galib, ayna, âlem, İnsan, insan-ı kâmil, mümin, gönül, kalb, hayret

Abstract

In this study, “âyîne” and “mir'ât” words which are mentioned in the poems outside of Şeyh Galib's praising poems (kaside) and dated pieces (tarih) have been found; the meanings of these words as a mystical symbol have been explained. The mirror in the thought of Islamic mysticism is the symbol of universe which is the indicator of God. So it is the symbol of human which is the image of God. Thus mirror is the symbol that has a few meanings in the Islamic mysticism. The reasons and interests of these meanings of mirror have been explained. The mirror in Şeyh Galib's poems has been mentioned together with “astonishment” and “admiration” concepts in many places of his poems.

Key Words: Şeyh Galib, poems (kaside), symbol of the mirror, image of God.

AYNA

Farsça bir kelime olan âyîne, karşısındaki şekli ve renkleri aksettiren madenî levha veya arkası sırlı düz cam olan süslenme eşyasının adıdır. Arapçası mir'ât, Türkçesi ayna ve gözgüdür. Âyîne ve diğer karşılıkları, mecâzen, bir nesneyi veya bir hali aksettiren ve göz önünde canlandıran şey, kavram ve hal manasına da kullanılmıştır. (MEB, 2002: ayna)

İnsanlar kendi yüzlerini görmek, süslenmek amacıyla daha ilk çağlardan durgun su yüzünü, cilalı parlak volkanik taşları, parlatılmış gümüş, tunç, bronz ve çelik levhaları kullanmışlardır. Camdan yapılan arkası sırlı aynaların yapılmasından sonra, Batı sanatının etkisiyle, Osmanlı saraylarında ve Türk toplumunda cam aynalar görülmeye başlamıştır. (TDV, 1988: ayna)

Edebiyatımızda ayna, hem gerçek manasında hem de mecaz manalarda, değişik kavramlara sembol olarak, çok çeşitli ifadeler içerisinde kullanılmıştır. Divan edebiyatında parlaklık ve aydınlık yönüyle sevgilinin yüzü, gerdanı, sinesi ile ayna arasında benzerlik ilgisi kurulur. Ayna ile ilgili olan, gubar-toz-jengâr, keçe kılıf, aynanın yapıldığı madde (gümüş-pulad vs.), ayna tutan ve ayna gezdiren, diğer süs araç ve gereçleri gibi unsurlarla, ayna ile ilgili inançlar ve deyimlerle ilişkili anlamlar ve sözler bir araya getirilir. (câm-ı Cem, câm-ı âlem-nümâ, âyîne-i İskender, âyîne-i âlem-nümâ), gibi terkiplerle efsanevî aynalara telmihte bulunulur. İsti‘are ile güneş anlamında (âyîne-i âsmân, âyîne-i çerh, âyîne-i hâverî, âyîne-i gerdûn, âyîne-i gerdân) terkipleri kullanılır. Bunları sözlüklerde, ansiklopedilerde örnekleriyle bulmak mümkündür.

Şeyh Galib’in, Prof. Dr. Naci Okçu tarafından hazırlanan Divanındaki (Okçu, 1993) kasideler ve tarihler hariç tutularak, diğer manzumelerde “âyîne, mir’ât” kelimeleri aranmış, gazel ve terci-bentlerde seksen üç beyitte, rubai, şarkı, tardiye ve kıt’alarda da on yerde geçtiği tespit edilmiştir. Galib’in ayna sembolüne önem verdiği açıktır; “âyineden” redifli iki gazel söylemiştir.

Galib her şeyden önce mutasavvıf bir şairdir. Mevlevîlik çevresinde yetişmiş, tarikat şeyhi olmuş ve adeta tasavvuf içinde yoğrulmuştur. Bunun sonucu olarak da tasavvuf onun şiirlerinde en önemli unsur olmuştur. (İpekten, 1991: 25) Bu bakımdan Galib’in şiirlerinde geçen “âyîne, mir’at” kelimelerini tasavvufta aldığı anlamlar yönünden düşünmek gerekmektedir.

Tasavvuf şiirinde, tecellî, varlık, gibi tasavvufî kavramlar, dervişin halet-i ruhiyesi, hayal, heyecan, hayret gibi duyguları, yani soyut kavramlar olan hal ve durumlar, somut unsurlarla birleştirilmiş; soyut kavramlar somut eşyalar ile biçimlendirilerek zihinde canlandırılmıştır. Böylece ayna da bazı kavram ve unsurların sembolü olmuştur. Sadece şiirde değil, tasavvufun nazariyatında da vahdet-i vücûd, eşyanın ve insanın mahiyeti, yaratılış ve tecellî gibi kavramlar izah edilirken ayna sembolü kullanılmıştır. “Mistisizmin özünü ifade etmeye en uygunu ve aynı zamanda temelinde irfânî (gnostik) veya aklî özelliğe sahip olanı ayna simgesidir. Ayna manevi tefekkürün en dolaysız simgesidir; çünkü öznenin ve nesnenin birliğini temsil eder.” (Burckhard, 1997: 127)

Tasavvufî şiirde ayna “tecellî-gâh”tır. Sevgilinin görüldüğü, kendini gösterdiği yerdir. Tüm âlem, âlemdeki eşyanın, yaratılmışın her biri, insan, insan-ı kâmil, mümin, insanın gönlü, kalbi Allah’ın mazharıdır; görüldüğü yerdir; yani aynadır. Ayna bütün bunların benzetilenidir; sembolüdür. “Anlam çokluğu bir simgenin özündedir; ve akılcı (rasyonel) tanımlamalardan üstün olduğu yön budur. Çünkü, akılcı tanımlama bir kavramı

akılcı bağlantılarına göre düzenlerken aynı zamanda onu belli bir düzeyle sınırlarken, simge nitelik ve açıklığından zerre kadar kaybetmeden “yukarıya (üst düzeylere) açık” kalır. Hepsinden öte, simge akıl ötesi gerçekliklerin anahtarıdır.” (Burckhard, 1997: 127) “Ayna simgeciliğinin bu kadar açıklayıcı olmasının nedeni, aynanın bir anlamda simgenin simgesi olmasıdır. Aslında simgecilik en iyi, salt kavramsal terimlerle tamamıyla ifade edilemeyen fikirlerin veya prototiplerin görünen yansıması olarak tanımlanabilir.” (Burckhard,1997: 127)

AYNA- ÂLEM

Âlem: Belirti, delil, işaret, başka bir şeyin bilinmesini sağlayan diğer şey. Allah’ın varlığının delili olduğu için kâinata âlem denilmiştir. Kâinattaki her var ve varlık, O’nun sanatının, kudretinin, sıfatlarının ve adlarının, hükümlerinin belirtisi, delilidir. Belirti, delil manasıyla her mahluk kümesi ve teker teker her bir yaratılmış bir âlemdir. Bu manada on sekiz bin âlem vardır. (Uludağ, 1991: 38) Allah sanatkâr, âlem ve yaratılmışlar ise O’nun eseridir. Eser de sanatkârının aynasıdır.

Tasavvuf inancında, âlem tecellî ile meydana gelmiştir. Mutlak ve gerçek güzelliğe, iyiliğe, kudrete, ululuğa sahip olan Tanrı kendini görmek ve göstermek istemiş, bu aşk-ı zâtî ile cihanı yaratmıştır. İnsan nasıl kendini görmek için aynaya bakarsa, Allah da kendi güzelliğini görmek ve göstermek için, ayna durumunda, âlemi meydana getirmiştir. Âlem, Allah’ın kendini gösterdiği aynadır. Öyle bir ayna ki içinde âlem var, her şey var, ama bu varlık yokluktan ibaret, sadece bir görüntü; gerçek gibi görünüyor fakat gerçekliği yok. Allah’tan başka mevcut yoktur. Tek ve gerçek varlık Allah’tır. Kâinatta gördüğümüz ve var zannettiğimiz eşyanın, aynadaki görüntünün bir cisminin bulunmaması gibi, gerçek ve kendine mahsus bir varlığı yoktur; Tanrı’nın birer şekilde görüntüsünden ibarettir.

Kâinatta, bu âlem aynasında vahdetle (asıl varlık) kesret (görüntü) yan yana görünür.

Tâbdan âyîne-i cûyda Gâlib görünür
Lâleler peyker-i hurşîd ile yan-be-yan G.289-3

Kesret, bazen vahdeti örten perdedir, bazen de onun göstergesidir.

Sırma püskülleridir târı nigâh-ı ‘uşşâk
Sebz-pûşîde-i mir’at-ı tahayyüldür zülf G.188-3

Gâhî ikrâr eyleyüp gâhî dönüp inkârdan
‘Aksini seyreylerim âyîne de dîvârdan
Gerçi bu sûretle pinhân eylerim ağıyârdan
Gizlesem de âşikâr etsem de cânımsın benim Ş. I-4

Allah âlemde isim ve sıfatlarıyla tecellî etmiştir. İsim ve sıfatlarını âlemde belirtmiş, göstermiştir. Vahdet (birlik), kesret (çokluk) halinde belirmiştir. Allah'ın isim ve sıfatlarıyla onların zıtları âlem aynasında birlikte görünürler. Her şey zıddıyla belli olur. Çirkin olmadan güzel; yokluk olmadan varlık; açlık hissi, yeme ihtiyacı olmadan rızık vericilik; affedilecek günahkâr olmadan rahm edicilik; verilecek muhtaçlar olmadan cömertlik kavramlarının belirmesi mümkün değildir. Birincileri kesretin, ikincileri vahdetin sıfatlarıdır. Vahdet kesreti meydana getirir; kesret vahdeti gösterir, belli eder; karşılıklı aynalardır, birbirini aksettirirler.

Bu nesnelere âleminin çokluk, zıtlık ve çelişmeler şeklinde belirmesi, vahdetin kavranması ve anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu duruma Mevlânâ, Mesnevi'de bir ayna temsiliyle örnek verir. Birisinin, Hz.Yusuf'u ziyarete giderken ona, hediye olarak ayna götürdüğü ve "Senin güzelliğine layık bir şey bulamadım; aynaya bakıp kendi güzelliğini gördükçe beni de hatırlarsın" dediği anlatıldıktan sonra Mevlânâ şunları söylüyor. "Varlığın aynası nedir? Yokluk. Varlık yoklukta görülebilir; zenginler yoksula cömertlikte bulunabilirler. Bir yerde yokluk, noksan var mı, orası, bütün sanatların hünerlerin aynasıdır. Elbise biçilmiş dikilmiş olursa terzinin hüneri nasıl görünür? Marangoz ağaçları yontup birleştirmeli ki bir iş yapmış olsun. Bakırın horluğu, bayağılığı meydana olmazsa kimya nasıl görünür? Noksanlar olgunluğun aynasıdır; o horluk üstünlüğün, ululuğun aynasıdır. Gerçekten de zıddı meydana çıkaran onun zıddı olan şeydir. Kendi noksanını gören olgunlaşmaya on atla koşar." (Gölpınarlı, 1989,c.I:533-535)

Mesnevi'de, temiz, saf, parlak aynanın gerçeği aksettirdiğine, her şeyi, güzeli-çirkinini, iyiyi-kötüyü, noksanı-olgunu, olduğu gibi gösterdiğine dair başka hikâyeler de vardır. Bunlardan ikisi şöyledir. "Güzeli çirkinleştirebilir miyim? Rab değilim ya; çirkinine de bir aynayım ben, güzele de. Hintli, bu, adamı kara yüzlü gösteriyor diye dertlere düştü de aynayı kırdı. Ayna dedi ki: Suç benim değil, benim yüzümü cilalayana kabahat bul." (Gölpınarlı, 1989,c.II: 386) "Düşte çirkin şeyler görüyor, onlardan ürküp kaçıyordun; oysa ki gördüklerin senin halindi, senin yaptıklarındı. Hani kendi yüzünü aynada çirkin görüp aynaya tüküren zenci gibi. Sen demiştin, ne de çirkinmişsin, layığın budur ancak. Ayna da, a kör aşağılık kişi demiştin, bende gördüğün çirkinlik senin çirkinliğin. Sen kendi çirkin yüzünü kirletmekte; bu pislik bana bulaşmaz; çünkü apaydınım ben" (Gölpınarlı, 1989,c.I: 551)

Her tarafı aynadan yapılmış bir eve benzeyen bu âlemde misafir, yani bu aynada geçici bir görüntü olan insan, hangi yöne baksa sevgilinin, Allah'ın tecellîlerini görecektir. Sevgilinin güzelliğini bütün yönleriyle görmenin zevki kişiyi hayrete düşürür; ondan başka bir şey göremez ve konuşamaz.

Ağyârla gavgâyaya komaz hayret-i didâr
Kim hâne-i âyînede mihmân edemez bahs

G.45-3

Bu beyit, “Tanrı âdem suretinde tecelli etmiştir. Bu aynadan yapılmış evde insan, her yönde kendi görüntüsüyle karşılaşır; yabancı bir şey ve konuşabileceği başka kişi göremez.” anlamında da düşünülmelidir.

Aynada meydana gelen görüntü, nitelik olarak o görüntüyü meydana getiren şeye benzer; fakat maddesel olarak ondan farklıdır. Tasavvufta, Allah’ın görüntüsü olması bakımından âlem, güneşin düz bir su yüzeyinde (aynada) yansıyan hayaline (imgesine) benzetilmiştir. Bu aksi, bu imgeyi görmekle güneşin varlığı hakkında bilgiye sahip oluruz; ama görüntü ile görüntünün kaynağı birbirinden tamamen farklıdır. Çünkü kaynak vücuda sahiptir, vardır; ama görüntü sadece bir hayal. Bu hayali, imgeyi hissetmek, sezmek yeterlidir. Asıl ve mutlak varlığı görmek zaten mümkün değildir.

Lezzet-i dîdâr bes sohbet-i dildârdan
Hâne-i âyîne seyr-i mihmân galat G.175-2

Kesret, yokluk aynasında, yani âlemde, eşyada, visal cennetine, vahdete açılan pencereler vardır. Bu beyitte ayna sözleri gönül manasına da düşünülebilir.

O gonca-dehen teveccüh ederse şerm ede gülşen âyîneden
Küşâde olur behişt-i visâle bir nice revzen âyîneden G 282-8

İlahî aşk ile gönlü dolu olan kişinin gözünden Allah’tan gayri olan eşya, görüntüler, hatta kendisi bile kaybolur. Aşık kesret aynasına baktıkça sevgilisini görür. Aynaya baktığında, kendi görüntüsünü sevgilinin görüntüsü olarak görür. Bu rubâî, âyîne sözcüğüne gerçek manada ayna, âlem, insanın kendisi ve gönlü anlamları verilerek yorumlanabilir.

Bir rütbede aldı beni ‘aşk-ı dildâr
Mahv oldu hayal ü nazarımdan ağyâr
Bir yerde bu efkâr ile kendim bulamam
Âyîneye baksam görünür sûret-i yâr R. 45

Aynada akis ters meydana gelir; görüntüyü meydana getirenin sağ, görüntünün soludur. Bu durum insanı şaşırır; hayrete düşürür. Alem aynasında (görüntüde) kesrette vahdeti gören, mahlukta Hâlık’ı fark eden yahut gönül aynasında Allah’ın tecellisine mahzar olan hayrete düşer; vahdet zevki ile kendinden geçer; aynadaki görüntü gibi tersine döner. Aks kelimesi, görüntü anlamının yanında terslik de ifade eder.

‘Aks eylese âyîneye hat çep görünür hep
Bu sâde dilâne hüner ağreb görünür hep G.29-1

Zevk-ı vahdet ile Gâlib gidicek kendüden
‘Aks-i âyîne gibi rû-be-kafâ geldi bana G.9-9

AYNA-GÖNÜL

Gönül (kalp, yürek, sine) tasavvufta çok önemli yer tutar. Tasavvufî hayatın merkezi kalptir. İç duylara bağlı bütün faaliyetler gönülde meydana gelir. Gönül, tasavvufî bilginin, marifet ve irfanın kaynağı; keşif ve ilhamın meydana geldiği yerdir. Kalp tecellî aynasıdır. Allah isim ve sıfatlarıyla gönülde tecellî eder. Galib'in "gönül" redifli iki, ayrıca "gönlüm" redifli iki, "kalbimdir" redifli iki gazeli var. Bunlardan birkaç beyit seçip gönül hakkındaki düşüncesini anlamaya çalışalım.

Bu beyitte şair, gönlü cisminin Tûr'una (vücuda) düşen tecellî ışığına, kendisini o tecellî ile hayran ve suskun olan Mûsâ'ya benzetiyor. Ayrıca gönül aşk sırrını bilen ve anlatandır.

Tûr-ı cisme şu'le-i şem'-i tecellâdır gönül
Ben hamûş olsam da râz-ı 'aşkı gûyâdır gönül G.228-1

Gönül, sevgilinin cemâl sıfatının tecellîsi ile başka âlem bulmuş, hem cihanı aydınlatan güneş, hem de ancak güneş ışığında görülebilen zerre olmuştur. Güneşe ve âleme nispetle zerre olan gönül, Tanrı tecellîsi sonucunda, ışığı âleme şamil bir güneş haline gelmiştir.

Başka 'âlem bulmuş ol mihr-i cemâl-i yârdan
Zerredir hem âftâb-ı 'âlem-ârâdır gönül G.228-4

Kalp Allah'ın evidir; âlemlere sığmayan Tanrı insanın kalbine sığmıştır. Dünyalara sığmayan Allah bir gönle sığarsa o gönül yere göğe sığmaz. Yıldırımlar yuvası olan gönül, göklere, kâinata sığmayan bir tecellîdir.

Bir şu'lesi var ki şem'-i cânın
Fânûsuna sığmaz âsmânın
Bu sine-i bark-âşiyânın
Sînâ dahi görmemiş nişânın
Efruchte-i 'inayetindir Tard III-2

Gönül için yakınlık-uzaklık kavramı yoktur, onun menziline son noktası vahdettir. Gönül doğu ile batıyı birleştiren ankadır.

Menzil-i müntehâ-yı vahdetdir
Kurb u bu'de ırağdır gönlüm G.257-2

Murğ-ı 'ankâ-yı Kâf-ı dîgerdir
Şark u garba ırağdır gönlüm G.258-2

Ayna, karşısındaki cismi olduğu gibi gösterir. Ayna karşısına geleni içine alır, aksettirir. Bu özelliği ile ayna şahittir; gördüğünü olduğu gibi aksettirendir. Gönül saf aynadır; bu yüzlerce nakışı olan âleme bakarken neye dönük olursa onun rengini alır.

Ol eder seyrini bu hâne-i sad-nakşın kim
Sâf âyîne gibi gördüğü renge boyanır G.95-5

Rengine bakma safâ-yı meşreb-i mir'ât-ı dil
Rûz-ı Hızr-âsâ eder endâm-ı ser-sebzânı sebz G.131-8

Tecellî, görünmeyenin gönülde görünür hale gelmesidir; gaybın zahir olmasıdır. Kalp, aşkın heyecanı ve coşkusu ile İlahî âlemin sırlarının belirlediği aynadır. Tanrı mü'minin gönlünde tecellî ederse, gayb âleminin, Cebrail'in dahi bilemediği sırları ayan olur.

Kalbim ol âyîne-i vahy-i irtisâm-ı 'aşk kim
Tûtî-i Cibrîli dest-âmûz-ı râz eyler bana G.5-3

“Periler” güzellikleri ve sırları; damıtmayla elde edilen “arak” saflığı ifade eder. Nasıl saf arak dolu billur şişeye ışık vurduğunda rengarenk parlıtlı bir görüntü meydana gelirse, Tanrı gönül aynasında tecellî edince gönül, İlahî nurların, sırların, güzelliklerin kaynağı haline gelir.

Çeşme-sâr etdi perilerle çü mînâ-yı 'arak
O mehin bu gece âyîneye düşdü nazarı G.344-9

Tecellî meydana gelince gönül, güneşin yansıdığı ayna gibi nur ile dolar.

Nûr-ı şems-i bâdeye mir'ât-ı câm etdin beni
Kalmadı noksanım ey meh-rû tamâm etdin beni G.342-1

Sevgili, aşğın gönül aynasına bakınca, orada güneş gibi doğar. Aşık gönlündeki bu güneşten başka hiçbir şey göremez; görmek istemez.

Yek nazarda kıldın ey yüzü gül
Âyînemi âfitâbe-i mül
Geçti bana neş'e-i tegâfûl
Hem eyle hem eyleme tenezzül
Dil hânesi cây-ı 'işretindür Tard.III-1

Kadeh aynasında sevgilinin yüzünün aksi görünürse, aşık içmeden sarhoş olur. Aşğın gönlünde sevgili tecellî ederse, sonuçtaki hâl baştan ortaya çıkar; ezeldeki ve encamdaki vuslat neşesi belirir. Bu heyecan ve neşe, coşku ve nur dalgaları halinde dizi dizi gönle dolar.

‘Aks-i rûyun görüne âyîne-i sâğarda
Devr-i evvelden olur neş’e-i encâm bedîd G.57-7

Eyledim âyînemi deryâ-yı nûr
Mevc-i safâ sanki saf-ı mâhtâb G.20-13

Gönül ve kalp, Allah’ın tecellî ettiği ve sevgilinin görüntüsünün bulunduğu aynadır; bunun için daima temiz olmalıdır. Bu aynada toz, pas bulunmamalı; Hak’tan başka şeyler yansımamalıdır. Gönül aynası aşk ıstırapı ile temizlenir. Durgun, dalgasız denizin güneşin görüntüsünü yansıtması gibi aşksız, heyecansız, ıstırapsız kalan gönül de ikilikten kurtulamaz.

Mihre isbat-ı şerîk eyler sükûn-ı bahr-ı sâf
İztırâb âyîne-i dîdâr-ı vahdetdür bana G.2-4

Metal aynalar özel bir toz ile parlatılır; gönül aynası da kederle cilalanır, saflaşır.

Âyîne-veş gubârı cilâ bil safâ gözet
Ser-tâ be-pây dîde olup tûtiyâ gözet G.32-1

Gönül aynası kesreti yok etmekle saflaşır. Kesret, aynada pas ve tozdur. Saflık, temizlik, pastan, tozdan arınma aynasının kaynağı, kendini yok etme, yok farz etme ve tevazudur. Kendini yok etme ve tevazu ile kesretten temizlenilir. Vahdet ve vuslat aynasını paslandıran kesrete, dünyaya, dünya nimetlerine olan ilgidir.

‘Ayn-ı mir’at-ı safâ ‘âlem-i mahviyyetdir
Sûret-i ehl-i fenâ mahrem-i mahviyyetdir Müf. 19

Jeng-dâr-ı hatt eden âyîne-i ruhsârın
Pîç-tâb-ı nefesimdir eser-i âhımdır G.92-2

Gönül aynası saf olursa sevgilinin görüntüsü, sûreti, isim ve sıfatları ona aksedebilir.

Sâf kıl âyîneni kâbil-i ‘aks-i suver et
Hele bir cem‘-i havâs eyle de Gâlib nazar et Terci VIII 6-3

Beşerî aşkın hallerini ifade eden sözler, mazmun olarak tasavvufî aşkın hallerini ifade için de kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitlerde sevgili (Tanrı) ve sıfatları yerine “mâh, sîne-i bilûr, hod-perest, dil-şiken, tıfl-ı ziyân-kâr, Yûsuf-pîreherler, peri,” denilmiştir.

Kesretle meşgul olan, dünya dertlerinden, gailelerinden, bağlarından kurtulamamış, paslı, tozlu, yada parçalanmış, kesrete düşmüş gönül aynasına sevgili bakmaz; tecellî meydana gelmez.

Bir kerre de mir'ât-ı dil-i zâre nigâh et
Ey mâh eger rağbetin agyâre değılse G.324-3

Olmaz bedîd âyîne-i câm-ı Cemde hiç
Ol sîne-i bilûr ne 'âlemedir 'aceb G.26-2

“Devamlı aynalara bakıp kendi güzelliğini seyreden sevgilim, bir de benim kırdığın gönül aynamı al bak, kendinin gönül kıran bir sevgili olduğunu gör.” Şair gönlünün kırık olduğunu söylüyor. Kırık aynada görüntü bütün halde meydana gelmez; onda vahdet kesret halinde görünür. Kesrete (çokluğa) düşmüş gönül kırık ayna gibidir, ona Tanrı bakmaz, tecelli etmez. Vahdetin olmadığı yerde kesret vardır. Şairin gönlüne Tanrı tecellî etmediği için gönlü kırıktır.

Hod-perestim ele al âyîne-i kalbimi bak
Dil-şiken tıfl-ı ziyân-kâr değılsin de nesin G.276-4

Âyîne-i derûnı şikest etme ey peri
Terk eyleme gönülleri gözden nihân isen G.209-6

İçinde görüntü olmayan ayna, hiçbir şey görmeyen kör göz gibidir. Tanrı görüntüsü bulunmayan gönlünü şair, Ya'kûb'un Yusuf'u göremediği için kör olan gözüne benzetmiştir. Ya'kûb, “madem Yusuf'u görmüyorum başka hiçbir şey görmemeliyim” düşüncesiyle kör olmuş; sonra Yusuf'un gömleği, kokusu, bir belirtisi ile gözleri yeniden açılmıştır. Allah'ı göremeyen gönül gözü başka şeyleri görse de kör sayılır.

O Yûsuf-pîreherler hayf kim pinhân olup dilden
Bu mir'âtü's-safâyı çeşm-i Ya'kûb eylemişlerdir G.68-2

Bu beyitte “mir'ât” gönül manasına kullanılmamıştır. “Mir'ât-ı hüsn” terkibi, aşğın gönlünde beliren Tanrı tecellîsi anlamındadır. Gönül Allah'ın tecellî-gâhıdır. Ancak, Allah her gönle hemen tecellî etmez; aşğın gönlünü temizlemek için çok gayret etmesini ve kesretten kurtulmasını bekler.

Âh eylesün deyü nefes-i vâ-pesîne dek
Mir'ât-ı hüsnün 'âşika âheste gösterür G.80-6

AYNA- İNSAN, İNSAN-I KÂMİL

“Allah'ın halifesi olan insan, Allah'ın zat, sıfat ve fiillerinin en mükemmel şekliyle tecelli ettiği varlıktır.” (Kara, 1990: 142) İnsan Allah'ın eksiksiz bir görüntüsü ve O'nu gösteren mükemmel bir aynadır. “Âlemde bulunan her şeyin insanda da bir örneği vardır. Allah kendisinde bulunan bütün isimlerden bir pay da insana vermiştir. O, isimlerini insanda göstererek insan vasıtasıyla âlemde görünmüştür. Yani toptan âlem, Allah'ın isim

ve sıfatlarının tümü olduğu gibi insan da kâinatın bir küçük nüshası olarak Allah'ın bütün isim ve sıfatlarının yekûnudur. Onun için Hz. Peygamber “Allah âdemi kendi suretinde yarattı.” demiştir. İnsanda bütün Tanrı isimleri zuhur ettiğinden insan, gökte değil dünyada halife olmuştur.” (Ateş,1972: 88) Allah'ın isim ve sıfatları diğer varlıklarda, âlemde ayrıntılı, fakat dağınık bir şekilde bulunduğu halde, insanda öz, fakat tam olarak toplanmıştır. Âlemde olan her şey insanda da vardır. İnsan görünüşü bakımından âlem-i asgar, iç dünyası, gönlü bakımından âlem-i ekberdir. (Levend, 1980: 20-21)

Şeyh Galib'in bu beyti, Hz. Ali'nin “Sen kendini küçük bir varlık zannedersin, halbuki en büyük âlem sende gizlidir.” sözünün manzum söylenişi gibidir.

Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen Terci VIII 1-4

Bu beyit terci-bendin tekrar beytidir. Manzume gönle hitapla başlıyor. Gönül, insanın ruhî faaliyetlerinin merkezidir. Tasavvuf, bedeni, fizikî varlığı yok farz edip, ruhu ve gönlü esas alan bir düşünüş ve yaşayış şeklidir. Âlemin özü ve âlemlerin gözünün bebeği olan “âdem” aynı zamanda gönüldür, ruhtur, cândır. Bu terci-bendin ilk üç beytini de yazarsak “insan” ile “gönül” kavramlarının birleştiği görülecektir.

Ey dil ey dil neye bu rütbede pür-gamsın sen
Gerçi vîrâne isen genc-i mutalsamsın sen

Secde-fermâ-yı melek zât-ı mükerrermsin sen
Bildiğin gibi değil cümleden akvemsin sen

Rûhsun nefha-i Cibrîl ile tev'emsin sen
Sırr-ı Haksın mesel-i 'İsî-i Meryemsin sen Terci VIII 1-1,2,3

Ayna karşısına geleni içine alır, aksettirir; ayna yaptığı bu işten habersizdir; ona bakan kendini görür. İnsan da Allah'ın isim ve sıfatlarını aksettiren bir ayna olduğundan habersizdir. İnsan Tanrı'nın tüm tecellisi olduğunun farkında değil.

Mir'atıyız ol mâh-ı perî-sûretin ammâ
Gam-hânemize gelse dahi bî-haberiz biz G.130-4

Âlem bir görüntüdür, hayaldir, rüyadır. Gaflet hayalini ve rüyasını gören âlem sanır. Allah insanı kendi sûretinde yaratmıştır; insan-ı kâmil Allah'ın sûretidir. Bu âlem aynası içinde Tanrı'nın sûretini gören de âdem sanır. İnsan, kendisinin Tanrı'nın sûreti olduğunun farkında değildir.

H`âb u hayâl-i gafleti 'âlem sanur gören
Mir'ât içinde sûreti âdem sanur gören G.277-1

İnsan, istiridyenin içindeki inci gibi, ezelde Tanrı ile beraber ve iç içe iken O'ndan ayrılıp dünyaya gelerek, avare olup kesrete karışmıştır.

Niçün âvâre kıldın gevher-i galtânın olmuşken
Gönül âyînesinde bir gubârım varsa sendendir G.87-8

Sofiler insanı üç kısma ayırırlar; ilki son mertebeye varan insan-ı kâmiller, ikincisi tarikata yeni girmiş salıklar ve zühd aşamasında kalanlar, üçüncüsü dalâlette bulunanlar. (Levend, 1980: 22) “Allah derece derece inerek varlıklar halinde görünmüş, mertebeleri meydana getirmiştir. Son mertebeye olan insan yükseldiği ve bütün mertebeler kendinde görüldüğü zaman insan-ı kâmil olur. Bu en yüksek çıkış ve yayılış Peygamber Efendimizde olmuştur.” (Ateş,1972: .88)

Peygamber Efendimiz en üst derecede insan-ı kâmidir. Çünkü O, ilk tecellî, Zât'ın tecellîsidir. “Beni gören Hakk'ı görmüş olur.” hadisi de bunu ifade eder.

Ey hazret-i hâdî-i sübül fahr-ı Rusül
Âyîne-i ihsân-ı ezel mazhar-ı kül
Şâyân değilim gülşen-i na'ta ammâ
Eyle kereminden beni gûyâ bülbül R. 2

Hiz. Âdem'den başlayarak bütün peygamberler Nûr-ı Muhammedî'yi taşımışlardır; onlar da insan-ı kâmidirler. İnsanlar da cehd ile kemâle erebilirler. Çünkü insan âlemlerin özüdür. Allah, bütün isim, sıfat ve fiilleriyle insanda tecellî etmiştir; Allah insanı kendi sûretinde yaratmıştır. Mevlânâ insan-ı kâmil ve mürşid-i kâmidir.

Âyînemiz âyîne-i pür-ma'nâdır
Tasvîr-i kün-i dâ'ire-i a'lâdır
Benzer bu semâ'a devr-i esmâ vü sıfat
Mevlâ değil ise 'aynı Mevlânâdır R. 17

Kâmil insan, Mevlânâ, güneştir; onun karşısında bir ayna gibi duran, ondan feyiz alan kişi de bir güneş olur, ışığı cihanı doldurur.

Mukabil-i âftâb olanın ziyâsı cihâna şâmil olur
Ki rütbe-i Şems-i dine konur 'alâmet-i rûşen âyîneden G.282-8

Bu beyitler Mevlânâ methinde söylenen bir terci-bentten alınmıştır. Allah'ın, O'nda, insan-ı kâmilde zât ve sıfat olarak tecellî ettiğini ifade etmektedir.

Ey rûh-ı pâkinde 'ıyân nûr-ı zât
Sînesi âyîne-i vech-i sıfât
Pertev-i hüsnünde nümâyân tamâm
Sırr-ı Hudâ mâ-hasad-ı kâ'inât Terci.I 1-1,2

Mevlânâ'nın gönlünde İlahî tecellî, yüzünde hayret makamının sırları belirir; bu feyizden istifade için, gönlünden O'nun gönlüne pencere açmalısın.

Nakş-ı Çînî olur âyîne-i Rûmî'de 'ıyân
Aça gör revzen-i cân gönülden gönüle G.311-4
Sırrını keşfetmek için hayretin
Kıl nazar âyîne-i ruhsârına Terci.I 5-4

İnsan-ı kâmil, İlahî tecellî sebebiyle bütün hakikatlerin sahibidir. O Allah'ın gözü ile bakar. (Kara, 1990: 146) Kâmil insan, cihana yukarıdan bakar ve bütün nizamı bir arada görür. İnsan, birbirinden ayrılmış gibi görünen parçaları, âlemi, kesreti bütün olarak göremediği için, bilgileri, kanaatleri de farklı farklı olur (Mutahhari,1997: 105). Körlerin fili tarif etmeleri gibi; her biri filin neresine dokunduysa ona göre tarif etmişlerdir. Cemâl-i mutlak'ın tecellisi olan bir güzelin yüzünün perde ile kapatıldığını, sadece dişlerinin görüldüğünü düşünün; bu dişlerin bir kuru kafaya ait olduğu kanaati de doğabilir. Oysa kâmil insan, gönül gözüyle altı yönü birden görür; insan-ı kâmilin gönlü "âyîne-i şeş-cihet, âyîne-i şeş-sû" dur. İnsan-ı kâmil, olağanüstü, yahut akıl ötesi idrâk düzeyine ulaşan kimsedir. Kâmil insanın görüşü de kâmildir. Yukarıdan bakan tam görür; câm-ı Cem gibi, âyîne-i İskender gibi; tüm savaş alanını haritada görmek gibi; uydudan bakmak gibi. Ama insan-ı kâmilin görüşü bunlardan daha geniş ve daha tamdır. O, gayb âlemleri de dahil, on sekiz bin âlemi, İlahi nizamın tümünü bütün halinde görür. Bu görüşte bir eksiklik, bir kusur olmadığı gibi, gördüğü nizamın da noksanı, hatası yoktur.

O Aristo-yı hayâlim ki cihan
Seyr-gâh-ı rasad-ı kalbimdir G.91-4

Anlar ki nice 'âdeti hark eylediler
'İrfanla 'ayn-ı cem'i fark eylediler
Seyr et bu tecellî ne kıyâmetdir ki
Âyîne-i dilde ğarbı şark eylediler R.35

Cemşîd'in bir kadehi varmış; ona bakınca dünyayı görmüş. İnsanın gönlü bu kadehe ve İskender'in uzağı gösteren aynasına benzetilir. İnsan kendi içinin, ruhunun derinliklerine inebilirse, gönül gözünden bütün âlemi görebilir. Bu beyitteki "âyîne-i 'âlem-nümâ" hem insan-ı kâmilin gönlü, hem de mürşid-i kâmil olarak düşünülebilir.

Gören âyîne-i 'âlem-nümâyı câm-ı billûrî
Eder mi zîb-i meclis Çînî-i mûdâr-ı fağfûrî G.366-1

Alem bir ayna gibidir. İnsan-ı kâmil bu aynanın cilasıdır. İbn Arabî'ye göre, alem önce ruhsuz bir karaltı şeklindeydi. Cilasız bir ayna idi. Bu aynayı cilalamak gerekti; Âdem yaratıldı. (Kara,1990: 142) Ama yine de kalp gözü kapalı olanlar, bu aynaya baktıklarında karaltı görürler.

H`âbîde-nigehler ne bilür cezbe-i hüsnî
A`mâ gibi mir`âta bakup târ görürler

G.88-2

AYNA- MÜ`MİN

“Mü`min mü`minin aynasıdır.” Bu hadisi değişik şekillerde yorumlamışlardır; bunlardan biri sosyal ahlak yaklaşımıdır. İnsan, kendi kusur ve hatalarını göremez; kendinde olan kin, sitem, garaz, kıskançlık, bencillik, kibir gibi kötü huy ve davranışlarından kendisi rahatsız olmaz; belki farkında dahi olmaz. Ama bunları başkalarından gördüğü zaman rahatsız olur. Bu kötü huy ve davranışların zararlı ve yanlış olduğunu fark eder. Bu bakımdan mümin mümine kusur ve hatalarını uygun bir dille söyleyerek yada göstererek ona ayna görevi yapabilir. Tasavvufî yönden ise, irşat, ceht ve keşifte ayna durumunda olma hali; ayrıca “mü`min” in Allah’ın isimlerinden olması nedeniyle mistik yaklaşımlardır. Mevlânâ, Fihi mâ-fih’te “ Peygamber inanan inananın aynasıdır dedi. Kâfir kâfirin aynasıdır demedi. Ama bu kâfirin aynası yok demek değildir; onun da aynası vardır, ama aynasından haberi yoktur.” Buyurur. Mümin aynı zamanda Tanrı adlarındandır. Bu bakımdan hadis, gerçek olarak inanan, inancından ibaret olan kişi, Tanrı sıfatlarının aynasıdır anlamına da gelebilir. (Gölpınarlı, 1989, c.1: 301) Bu durumda Allah da aynadır, insan da. İnsan Hakk’ın aynasına baktığında kendi görüntüsünü görür. Allah da kendi kendisini insanda seyredir. Mantıku’t-tayr’daki temel düşünce de budur. Tanrı’yı arayan kuşlardan ancak otuzu Sîmurg’a ulaşırlar; bu otuz kuş, sıfat ve sûret olarak Sîmurg’da kendilerini, kendilerinde de onu görürler. Yüz kuş ulaşıydı hepsi de aynı hali göreceklerdi.

Allah, kendini kalp aynasında temaşa eder; mümin de Hakk’ı kendi kalp aynasında seyredir. Mümin adıyla sevgili (Tanrı) ve mümin olan aşık, birbirine görüntüsü akseden karşılıklı iki aynadır. Öyle yakın iki ayna ki birbirinin nefesinden aynalar buğulanıp görüntü kaybolabilir.

Yârın âyînesi dildir dilin âyînesi yâr
Olmasın âyîne tekdîr nefesden nefese

G.310-9

Mümin adıyla Allah ve mümin olan aşık mukabil aynalar olmakla beraber, bu iki aynada da görünen insanın kendi görüntüsüdür. Allah’ın zatını görmek mümkün değildir. Tanrı insan sûretinde görünür. Ayna bir vücuda sahiptir; oysa aynadaki aksin kendine mahsus bir varlığı yoktur. Ama aynada kendini seyreden insan kendi görüntüsünü görür, fakat aynayı göremez; adeta varlığı olmayan görüntü, var olan aynayı gizler.

Mir`âta girdi `aks gibi mahv olup gönül
Hayretdeyim ki sûret-i dildârı görmedik

G.213-5

Müminlerin gönülleri mukabil aynalardır; birbirlerinin görüntüsünü yansıtırlar. Bunda bir mukabele ortamında karşılıklı gönüllerin feyizlenmesi de düşünülebilir.

Almada vermede mir'ât-ı mukâbil gibidir
Keşf olur sırr-ı 'azîzân gönülden gönüle G.311-5

Erbâb-ı safâya eyle kalbin me'nûs
Tâ keşf ola sırr-ı ittihâd-ı nüfûs
Mir'ât ile mir'âtı mukâbil tutsan
Birbirine hem 'akis olur hem ma'kûs R. 26

Misafir, ev halkının saygı gösterdiği konuk manasında olan “mihmân” bu beyitte aynadaki görüntü anlamındadır.

Görünür sûret-i cânân gönülden gönüle
Geçer âyîneye mihmân gönülden gönüle G.311-1

AYNA-HAYRET

Galib'in şiirlerinde birçok yerde ayna, hayret sözü ve hayran kavramıyla birlikte geçer. Tasavvufta hayret veya hayranlık Allah'ın yaratıcılığına, hikmetine karşı duyulan en son duygu mertebesidir ki ifadeye sığmaz. Orada ancak susulur ve o hal yaşanır. (Kurnaz: 100) Mevlânâ'nın gazellerinde, genellikle son beyitlerde “sus” anlamına gelen sözler kullanması bundandır.

Hayret, aklın fonksiyonunu yitirdiği bir makamdır. Akıl insanı dünyaya bağlar; hayret hâlinde dünya ile ilgi kesilir. Aşkın coşkusu ile, İlahî âlemin keşif ve müşahedesi ile gönülde tecellî meydana gelince akıl hayrete düşer; aşkın ve tecellînin merkezi olan gönül ise bu halin zevki, sefası ve nuruyla dolar. Hayranlık, hayret makamındayken İlahî âlemi seyretme ile meydana gelen hâldir. Allah'ın isimlerindeki yüceliği, sıfatlarındaki lütuf ve güzelliği, sanatındaki mükemmelliği ve kudreti anlamının ve görmenin verdiği şaşkınlık ile kendinden geçmedir. Hayranlık ve hayret dünya ile ilginin kesildiği, zaman ve mekânın farkında olunmadığı hâldir. Hayranlık ve hayret, Hz. Musa'nın Tûr'da yaşadığı hâldir; Züleyha'yı kınayan kadınların, Yûsuf'u görünce meyve yerine ellerini kestikleri anda düştükleri hâldir. Zaten tasavvufî hayatın aşk ve gönülle ilgili olan kısmı tamamen bir hâlet-i rûhiyedir.

Hayret sözüyle bazı beyitlerde, âlem-i ervahta Allah'ın cemali karşısında ruhların düştüğü hayranlık hâline telmih yapılmaktadır. Çoğu söyleyişlerde de aşkın coşkunuğu ile beliren ruh ve vecd haline işaret edilmektedir.

“Hararetiyle kalbini yakan aşktan ve onun hâllerinden âh” eden Mevlânâ'nın bu beyti, Gâlib'in divanında bir terci-bendin tekrar edilen beytidir.

Âh mine'l-‘aşk ve hâlâtihi
Ahraka kalbî bi-harârâtihi Terci I-8

Hayrete düşen akıldır. “Mir’ât-ı hüsne”, akılı şaşkına çeviren, hayrete düşüren güzelliğe, akıl gözüyle değil, aşkla, gönül gözüyle bakmak gerekir.

Girdâb-ı fikre dalma tehî sırrı var anın
Mir’ât-ı hüsne eyleme hayret-nümâ nazar. G.86-4

Hayret hali aynaya benzetilir. Ayna hareketsiz, donmuş su gibi, neyi gördüğünün, neyi aksettirdiğinin farkında olmadan bakar. Akla ve sinir sistemine bağlı duyularını kaybetmiş, hayret halindeki kişi gibi, aynanın da duyuları yoktur.

Hem-dem iken her dem o meh-tal‘ata
Mahrem iken meclis-i ünsiyyete
Âyîne-veş şimdi düşüp hayrete
‘Akl ile bîgâneyim âh âh âh Ş. VIII-2

Aşk okyanusunun dalgalanmalarını akıl kavrayamaz; İskender, Aristo’nun icat ettiği ayna ile denize bakacağına, aşk gemisinin üstüne gönül aynasından yelken açıp denize açılmalıydı.

Bu kulzüm-i ‘aşkın eyleyemezdi ‘akl ihâtâ mevcelerini
Sikender açaydı keştî-i câm üstüne yelken âyîneden G.282-5

Hayret beğenidir; Tanrı’nın sanatkârlığının kudretini, eserinde Cemâl sıfatını sezmiştir. Bu beğeni ve sezgi kalp aynasının cilasıdır. Ama, akıl ile yaratılışın sırrını kavramaya çalışmak, o aynanın parlaklığına, saflığına hâle verir.

Hayret fûrûğ-ı sûret-i mir’ât-ı kalbdır
Teftîş-i sırr-ı halk safâya hâle verir. G.106-4

Kesret, Tanrı’nın isim ve sıfatlarının aynasıdır. Buna hayretle baktıkça aşk artar, gönül cilalanır. Aşk ile cilalanmış gönül, parça parça edilse, o parçalarla aşkı çoğaltır, kesrete düşüp tozlanmadıkça, tecellinin, sevgiliyle görüşmenin hayretini devamlı yaşar.

Pâre pâre etseler âyîne-âsâ cismimi
Şevkim artar hayret-i didârdan kılmam ferâğ G.186-3

Gelip giden hayret hâlinin cilâsıyla gönül saf kılınmalı ki fenâ haline geçilebilsin.

Sâf kıl âyîne-i sîneni nîk ü bedden
Tab‘a âmed-şud eden sûret-i hayret de geçer G.128-5

Biz sadef-veş eyledik âyîne-i tab‘ı celî
Âşînâ-yı hayretiz vahdet müsellemdir bize G.312-3

Hayret, gönülde aşk coşkusunun artmasıdır. Sofilerde manevi hâl ve hayret bazen o derece derin sırlarla örtülü olur ki tecellî eden ile tecellî edilen yer birbirine karıştırılır. Bu durum varlıkla aynadaki görüntünün karıştırılmasına benzer. (Kara, 1990: 148)

Mir’âta girdi ‘aks gibi mahv olup gönül
Hayretdeyim ki sûret-i dildârı görmedik G.213-5

Aynanın hayret sözüyle birlikte kullanılmasının bir nedeni de teşhis ile, aynaya, hayranlık vasfının yakıştırılmasıdır. Ayna da hareketsiz, donmuş su gibi, kendinden geçmiş, baygın insan gibi, neyi gördüğünün, neyi aksettirdiğinin farkında olmadan bakar. Akla ve sinir sistemine bağlı duyularını kaybetmiş, hayret halindeki kişi gibi, aynanın da duyuları yoktur.

Gencînen olsam vîrân edersin
Âyînen olsam hayrân edersin G.270-1

Sözi ağıyâre imiş hayf ol tûtî-i cân-bahşın
Benim âyîne-veş mebhût u hayrân olduğum kaldı G.356-2

Cûybâr-ı bâğ-ı hüsnündür benim giryânlığım
Sanma ki âyîne-veş bî-hûdedir hayrânlığım
Gerdiş-i çeşmimden idrâk eyle sergerdânlığım
Devr eden hâtırda hep fikr-i visâlindir senin Ş. II-3

SONUÇ

Ayna Türk dilinde ve edebiyatında, birçok kavramın sembolü olarak kullanılmaktadır. Tasavvuf düşüncesinde tecellî, vücut, yaratma ve yaratılmışlar (halk, âlem), eşyanın ve insanın mahiyeti, gibi kavramlar ile sofinin halet-i ruhiyesi, hayal, heyecan hayret gibi hal ve duyguları ayna sembolü ile izah edilmiştir.

Şeyh Galib’in ayna sembolüne çok önem verdiği görülmektedir. Gazellerinde, terci-bent ve terkip-bentlerinde, rubai, şarkı, tardiye ve kıtaları ile müfretlerinde yüz kadar yerde “âyîne” ve “mir’ât” kelimelerinin geçtiği tespit edilmiştir. Bunların dışında ayna çağrışımı yapan aks, tecellî, görme-görünme ifade eden söz ve kavramların kullanıldığı beyitler de hayli fazladır.

Tasavvufi şiirde dolayısıyla Galib’in şiirlerinde ayna “tecellî-gâh”dır. Tanrı’nın delili olduğu düşünülen her şey, ayna sembolüyle gösterilmiştir. Tanrı’nın görüldüğü yerler:

a) Âlem, halk, Allah'ın tecellisiyle meydana gelmiş; Allah, âlemde isim ve sıfatlarıyla kendini göstermiştir. O kendi isim ve sıfatlarının bilinmesi için zıtlarını da halk etmiş; teklik, çokluk halinde belirmiştir.

Galib âlemi, her tarafı aynadan yapılmış bir eve benzetir. Her yönde Allah'ın görüntüsü belirir. Böyle bir odada insan hangi yöne baksa kendini görür. Yani Allah, isim ve sıfatlarıyla yarattıkları, daha çok insan suretinde görünmektedir.

Böylece âlem, vahdetin kesret halinde aksettiği, vücudun yokluk olarak yansıdığı bir aynadır. Ama bu kesret ve yokluğun görüldüğü aynada vahdete ve varlığa açılan pencereler vardır. Çokluk birliği, yokluk varlığı işaret eder.

b) Allah'ın görüldüğü, kendini gösterdiği bir ayna da “insan ve insan-ı kâmil”dir. İnsan Allah'ın halifesidir. Allah, zat, sıfat ve fiilleriyle en mükemmel şekliyle insanda tecelli etmiştir. Dolayısıyla insan Allah'ı gösteren en mükemmel aynadır. “Allah âdemi kendi suretinde yarattı” hadisi de bunu anlatır.

Âlemde bulunan her şeyin insanda bir örneği vardır. Allah kendisinde bulunan bütün isimlerden bir pay da insana vermiştir. O, isimlerini insanda göstererek insan vasıtasıyla âlemde görünmüştür. Yani toptan âlem, Allah'ın isim ve sıfatlarının tümü olduğu gibi, insan da kâinatın bir küçük nüshası olarak Allah'ın bütün isim ve sıfatlarının yekûnudur. İnsan âlem-i ekberdir; âlemin özü ve âlemlerin göz bebeğidir.

İnsan ezelde, âlem-i ervahta Allah ile bir ve beraber iken, bedeni yaratıldığında vahdetten ayrılıp, kesrete düşmüştür. Yeniden aşk ile, vecd ile bedeninden, kesretten kurtulup vahdete erebilir. Galib bunu, istiridye ve içindeki inci teşbihiyle ifade ediyor.

Peygamber Efendimiz en üst derecede insan-ı kâmidir. Hz. Âdem'den başlayarak bütün peygamberler de insan-ı kâmidirler. Galib, yazdığı na'tlarda bu hususlara işaret etmiştir. Galib'in Mevlânâ ve mevlevîlik methinde yazdığı manzumelerde, Mevlânâ'yı insan-ı kâmil ve mürşid-i kâmil olarak vasıflandırdığı görülmektedir. İnsan-ı kâmil, ilahî tecellî sebebiyle bütün hakikatlerin sahibidir. O Allah'ın gözü ile baktığı için gayb âlemleri de dahil bütün âlemleri görür. Bu görüş “âyîne-i âlem-nümâ, âyîne-i İskender, âyîne-i câm-ı Cem, Anka” telmih ve teşbihleri yapılarak ifade edilmiş; “gönül aynasında garp ile şarkın birleşmesi” söyleyişiyle de anlatılmıştır.

c) Ayna sembolüyle ifade edilen bir kavram da mümindir. Mümin sözüyle inanan insan ve insan-ı kâmil kastedilir. Aynı zamanda mümin, Allah'ın ismidir de. “Mümin müminin aynasıdır.” hadisi tasavvufi düşünceye uyarlanmış ve

Yârın âyinesi dildir dilin âyinesi yâr

mısraında gönül ile Allah'ın mukabil ayna oldukları hayaline ulaşılmış; böylece ayna Allah'ın sembolü olmuştur.

Mürşit aynadır. Bu aynadan müritlerinin gönlüne nur yansır. Müridin gönlü aynadır; o ayna da mürşitten gelen feyzi görüntü gibi içine alır. Mümin müminin mürşidi olarak da düşünülmüştür. Müminlerin gönülleri karşılıklı aynadır; birbirlerine irşat, feyiz ve İlahî sır aksettirirler.

d) Allah'ın görüldüğü en geniş ayna gönüldür. Gönül Allah'ın evidir. Allah müminin, insan-ı kâmilin gönlünde tecellî eder. Böyle bir gönül bütün âlemleri kapsayan bir açıklığa sahiptir. Gönül insandır; yahut insan gönüldür. İnsan, insan-ı kâmil, mümin, gönül birbiriyle çok ilgili, zaman zaman biri diğerinin yerine geçen kavramlardır. Aynı başlıklara bölmemiz yazmayı kolaylaştırmak ve tekrardan kaçınmak içindir.

Şeyh Galib, ayna ile beraber gönül, kalp, sine kavramlarına da çok önem vermiş ve birçok yerde birlikte kullanmıştır. Tasavvufî hayatın merkezi kalptir. İç duyulara bağlı bütün faaliyetler gönülde meydana gelir. Gönül, tasavvufî bilginin, marifet ve irfanın kaynağı; keşif ve ilhamın meydana geldiği yerdir. Kalp tecellî aynasıdır. Allah isim ve sıfatlarıyla gönülde tecellî eder.

Galib'in şiirlerinde gönül, hem tecellinin merkezi, hem tecellinin kendisidir. Âlemlere sığmayan Allah, insanın gönlüne sığmıştır. Böyle olunca da insanın gönlü âlemlere sığmaz. Gönül aşk ile, aşk ıstırapı ile saflaştırılan bir aynadır. Allah bu aynada tecellî ederse, gayb âleminin, Cebrail'in dahi bilmediği sırları gönülde belirir.

Galib'in şiirlerinde birçok yerde ayna, hayret sözü ve hayran kavramıyla birlikte geçer. Bir halet-i ruhiye olarak hayret ve hayranlık, Allah'ın ululuğu, güzelliği, hikmeti karşısında duyulan en son duygu mertebesinin ifadesi şeklinde kullanılmıştır. Aklın fonksiyonunu yitirdiği, dünya ile ilginin kesildiği, zaman ve mekânın farkında olunmadığı durum ifade edilmiştir. Hayrete düşen akıldır. Aşk ve aşk ile dolu olan gönül hayrete düşmez.

Hayret ve hayran sözleriyle, sevgilinin güzelliği, letafeti karşısında düşülen şaşkınlık, bu güzellik ve letafet ile vuslat neşesinin doğurduğu kendinden geçmişlik anlatılmıştır. Bazen de hayret ilgisi ile şair kendini aynaya teşbih etmiştir.

Bibliyografya

- Ateş, Süleyman, 1992, İslam Tasavvufu, Elif Matbaacılık, Ankara.
Burckhard, Titus, 1997, Aklın Aynası (Geleneksel Bilim ve Kutsal Üzerine Denemeler),
Çev. Volkan Ersoy, İnsan Yay. İstanbul.
Gölpınarlı, Abdülbaki, 1989, Mesnevi ve Şerhi, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.
İpekten, Haluk, 1991, Şeyh Galib Hayatı, Eserleri, Sanatı ve Bazı Şiirlerinin
Açıklamaları, Ata. Üniv. Yay. Erzurum
Kara, Mustafa, 1990, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, Dergah Yay. İstanbul.

- Kurnaz, Cemâl, 1987, Hayali Bey Divanı Tahlili, Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara
- Levend, Agâh Sırrı, 1980, Divan Edebiyatı (Kelimeler ve remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar) , Enderun Kitapevi, İstanbul.
- MEB, 2002, Örneklerle Türkçe Sözlük, İstanbul.
- Mutahharî, Murtaza, 1997, Hâfızda İrfan, Çev. Nihal Çankaya, İnsan Yay. İstanbul.
- Okçu, Naci, 1993, Şeyh Galib, (Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî tahlili ve Divanının Tenkitli Metni), Kùltür Bakanlığı Yay. Ankara.
- TDV, 1988, İslam Ansiklopedisi, , İstanbul.
- Uludağ, Süleyman, 1991, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Marifet Yay. İstanbul.

